

УДК 339.924:331.556

Дембіцька А. В.

Тернопільський національний економічний університет

ОСНОВНІ ЕТАПИ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ

У статті дається історичний огляд міграційних процесів в світі та Україні. Досліджено основні етапи міжнародної міграції робочої сили, для подальших досліджень мотиваційних аспектів міграції робочої сили у глобальній економіці. Визначено негативні та позитивні сторони міжнародної міграції: як для країн, що експортують робочу силу, так і для країн, що її імпортують.

Ключові слова: міжнародна міграція робочої сили, переміщення населення, міграційні процеси, імміграція, еміграція, світова економіка.

Постановка проблеми. В умовах розширення світогосподарських зв'язків міжнародна трудова міграція відіграє значну роль у соціально-економічному розвитку країн. З часом все більша частина держав приєднується до міграційних процесів та збільшуються масштаби міжнародної міграції. Для вивчення сутності процесів міграції та їх регулювання потрібно визначити основні її рушійні сили та причини. Важливість дослідження міграційних процесів зумовлена стрімким зростанням їх обсягів, нарощуванням інтенсивності, поширенням на всі країни світу, вагомим впливом на її економічний та соціальний розвиток. Особливе місце міграції робочої сили в сучасних умовах визначається насамперед її динамізмом, швидким реагуванням на зміни у суспільстві та економіці. Також актуальним є вивчення економічної сутності міжнародної міграції, її впливу на соціально-економічний розвиток країни, визначення позитивних та негативних сторін від експорту та імпорту робочої сили.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку світових міграційних процесів викликали значний інтерес багатьох учених. Вагомий внесок в процес дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції, удосконалення організаційних, економічних та правових важелів її регулювання зробили провідні вітчизняні вчені: О. Власюк, В. Геєць, С. Злупко, А. Кравченко, Е. Лібанова, Ю. Макогон, О. Малиновська, Н. Марченко, А. Мокій, С. Пирожков, С. Писаренко, О. Позняк, М. Романюк, А. Румянцева, Є. Савельєв, Л. Симів, А. Філіпенко, І. Школа та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що найважливіші аспекти міжнародної міграції робочої сили знайшли своє відображення у працях вітчизняних дослідників, окремі проблеми, зокрема, дослідження основних історичних етапів міжнародної міграції робочої сили залишилися певною мірою поза їх увагою.

Мета статті. В даній науковій роботі ставиться завдання визначити суспільно-економічні міграції робочої сили в світі та Україні в історичній ретроспективі з метою в подальшому визначити мотиваційні аспекти міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна міграція робочої сили є складовою світової системи господарювання, вона є результатом еволюції робочої сили, системи міжнародного поділу праці та інтеграції.

Термін «міграція» походить від лат. *migratio* (від *migro* – переходжу, переселяюсь) – переселення, переміщення [2].

За розрахунками експертів ООН, у 2000 р. близько 140 млн. людей, тобто близько 2 % світового населення мешкали не в тій країні, в якій

народилися. Міжнародна міграція робочої сили пов'язана з формуванням, розвитком та занепадом націй і держав. Вона є результуючою функцією цілого комплексу економічних та неекономічних чинників: її обумовлюють як різниця в рівнях поточних доходів, безробіття, необхідність пошуку роботи в інших країнах та інші економічні причини, так і війни, стихійні лиха, інші позаекономічні події.

Історично явище міграції – необхідний та природний атрибут міжнародних відносин, спільного існування різних народів, етнічних та соціальних груп, країн. Завдяки міжнародній міграції сформувались окремі нації та держави.

З усіх видів міграції для економічного дослідження найбільший інтерес викликає трудова міграція, тобто міграція людей, що живуть за рахунок продажу своєї робочої сили.

У одній із перших вітчизняних енциклопедій міжнародна міграція робочої сили (ММРС) подається, як переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу в пошуках роботи, вищої заробітної платні, кращих умов життя, у процесі якого відбувається формування її інтернаціональної вартості [5].

Інші автори звертають увагу на строки переселення або на просторовий аспект переміщення людей. Так Румянцев зазначає, що ММРС – це переселення працездатного населення з одних держав до інших строком більше ніж на рік, викликане причинами економічного чи іншого характеру [7, с. 147].

Дослідники із Оксфордського університету підкреслюють, що міжнародна міграція є невід'ємною частиною глобалізації, яка може бути характеризує як розширення, поглиблення та прискорення всесвітніх міжнародних зв'язків в усіх аспектах соціального життя [6].

Міжнародна трудова міграція має давню історію. Переміщення великої кількості населення завжди відіграло визначну роль у суспільному розвитку. За кілька тисячоліть до нової ери величезні маси людей пересувалися з регіону в регіон. Велич держав Давнього світу (Єгипту, Вавилону, Персії, Греції, Риму та інших) чималою мірою завдячує праці рабів, захоплених під час численних воєн і походів. Головною особливістю давньої міграції робочої сили був її примусовий характер.

Середньовіччя характеризується різким ослабленням міжнародної міграції робочої сили. Найбільш розповсюдженою формою міграції цього періоду була "військова", а найрозвинутішим – міжнародний ринок найманої "ратної праці". Особливо популярною військова міграція стала в Західній Європі, чому сприяла феодална роздрібненість і численні війни.

Теоретичний і практичний інтерес дослідження міжнародної міграції робочої сили становить

виділення етапів її розвитку. Так, А.П.Румянцев та С.Мочерний відзначають, що історія свідчить, що вже за кілька тисячоліть до нашої ери великі маси людей мігрували між країнами. Епоха середньовіччя, особливо раннього, характеризується різким послабленням міжнародної міграції робочої сили порівняно з античністю. Могутнім поштовхом до масової міграції робочої сили стали Великі географічні відкриття і розвиток капіталізму в Європі. Цей період масової міграції робочої сили з кінця XV ст. до 60-х років XIX ст. заведено вважати періодом первісної, або “старої”, міграції [4].

Потрібно також звернути увагу на поділ І.В.Багровою, О.О.Гетьман та В.Є.Власюк на п'ять етапів територіальної рухомості населення, яка почала набувати регулярного характеру з часів зародження капіталістичних відносин [1, с. 121-123]:

- перший етап – кінець XVIII – перша половина XIX ст., охоплює період домонополістичного капіталізму, становлення якого спостерігалось в Англії, Франції, Німеччині та інших європейських країнах;

- другий етап розпочався в період переростання домонополістичного капіталізму в монополістичний, тобто у 80-ті рр. XIX ст. і тривав до Першої світової війни 1914 року;

- третій етап – між двома світовими війнами (1914 – 1945 рр.);

- четвертий етап розпочався після Другої світової війни і тривав до 90-х рр. (до краху соціалістичного табору в Західній та Центральній Європі);

- п'ятий етап – кінець 1980-х до початку 1990-х рр., активне збільшення міграції у світі, що пильно контролюється державами (особливо високорозвиненими). Цей історичний період було ознаменовано крахом соціалістичної системи господарювання. Відомий російський вчений, Р.І. Хасбулатов визначає, що сучасним трудовим міграціям, біженцям різного роду історично передували різні переміщення, переселення груп чи великих масивів людей.

Найяскравішим прикладом “великого переселення народів” на його думку є період III – IV ст., коли гунни пройшли від Західного Сибіру до берегів Рейну та Тібру. Разом з ними переміщалися германські, слов'янські та інші народи і племена, що, у кінцевому рахунку, змінило політичну і демографічну карту Європи та Північної Африки. Надалі великі міграції почали виникати тільки в епоху Великих географічних відкриттів. Тоді почалося масове заселення Північної Америки вихідцями з Західної Європи, а також примусове переселення негрів з Африки. Промисловий переворот кінця XVIII – початку XIX ст. сприяв виникненню нових форм міжнародних міграцій населення, коли вони в основному визначались ринком, попитом і пропозицією робочої сили. Надалі ситуація змінилась, і країни Західної Європи самі почали залучати іноземних працівників, в основному чоловіків, переважно з колишніх колоній з Азії і Африки. Зміна джерел робочої сили означала, що на місце “старої міграції” прийшла “нова міграція”. Надалі дві світові війни в XX ст. викликали значні міграції, у першу чергу європейських народів [9, с. 359].

Підсумовуючи вищесказане можна виокремити основні етапи міжнародного переміщення трудових ресурсів, а саме:

- I етап міжнародної міграції безпосередньо пов'язаний з промисловою революцією, яка здійснилась у Європі в останній третині XVIII –

середині XIX ст. Наслідком цієї революції стало те, що накопичення капіталу супроводилось зростанням його органічної будови. Остання призвела до утворення «відносного перенаселення», що викликало масову міграцію з Європи до Північної Америки, Австрії, Нової Зеландії. Цим було започатковано формування світового ринку праці. Формування світового ринку праці сприяло: економічному розвитку в країнах імміграції, оскільки задовольняло гостру потребу цих країн у трудових ресурсах в умовах високих темпів накопичення капіталу і відсутності резервів залучення робочої сили; колонізація малозаселених районів землі і втягуванню в систему світового господарства нових країн.

- II етап міжнародного переміщення трудових ресурсів охоплює період з 80-х років XIX ст. до Першої світової війни. Даний період характеризується нагромадження капіталу, характерною рисою якого виступає посилення нерівномірності цього процесу в рамках світового господарства. Високий рівень концентрації виробництва та капіталу в передових країнах (США, Великій Британії та ін.) зумовлює підвищений попит на додаткову робочу силу, стимулює імміграцію з менш розвинутих країн (відсталіх країн Європи, з Індії, з Китаю тощо). За цих умов змінюється структура та кваліфікаційний склад мігрантів. На початку XX ст. основну масу мігрантів становила не кваліфікована робоча сила.

- III етап розвитку міжнародної міграції охоплює період між двома світовими війнами. Особливість цього етапу – скорочення масштабу міжнародної трудової міграції, в тому числі міжконтинентальної міграції і навіть рееміграції з класичної країни іммігранта – США. Причинами стали наслідки світової економічної кризи 1929 – 1933 рр., що проявилась у зростанні безробіття в розвинутих країнах, скорочення робочих місць і необхідності обмеження міграційних процесів.

- IV етап розвитку міжнародної міграції робочої сили розпочався після Другої світової війни до 90-х років.

- V етап з поч.90-х і триває понині. Цей етап, зумовлений НТР, монополізацією міжнародних ринків праці і капіталу, процесами інтернаціоналізації та інтеграції. Його характерними рисами є зростання внутрішньоконтинентальної міграції, зокрема, в Європі та Африці, зростання попиту з боку сучасного виробництва на висококваліфіковані кадри, виникнення нового виду трудової міграції, який отримав назву «відплив умів» та посилення державного і міждержавного регулювання трудової міграції, посилення державного і міждержавного регулювання трудової міграції.

В Україні історичний аналіз свідчить, що точні статистичні дані про масштаби міграційних процесів кінця XIX початку XX сторіч відсутні. Однак поодинокі дані в архівах про міграційні рухи до початку першої світової війни збереглися. У 1890-1913рр. із західноукраїнських земель емігрувало за океан 700-800 тис. осіб, а на сезонні роботи лише до Прусії в 1907-1912рр. щорічно від'їжджало до 75 тис. чоловік. Деякі дослідники вважали, що в 1890-1900рр. з Галичини емігрувало 26% від природного приросту населення, а в 1900-1918рр. – 34 % [8, с.10].

Мешканці східної України яка входила у ті часи до складу Російської Імперії, масово виїжджали на Кубань, Ставропілля, Алтай і південь Сибіру. Особливо стрімкою була еміграція україн-

ців на малозаселені території (від Благовіщенська до Владивостока), де вони протягом тривалого часу складали більшість населення.

Масові міграційні процеси продовжувалися у період між двома світовими війнами. Заради збереження життя та у пошуках кращої долі. Майже до 70-х років ХХ століття міграційні процеси на теренах Радянського Союзу мали переважно внутрішній характер, оскільки одним із принципів правлячого режиму в той час був принцип закритості суспільства від зовнішнього світу. У другій половині ХХ століття, аж до здобуття Україною незалежності, міграція її населення мала виразне північно-східне спрямування. Основні її види: виїзд на цілині землі, ударні будови, лісорозробки, сезонне заробітчання. Своєрідною формою трудової міграції можна вважати і добровільно-примусове направлення випускників ВУЗів та інших навчальних закладів на роботу за межі України. Особливістю того часу полягала в тому, що достатньо динамічні процеси внутрішньої міграції, як добровільні так і примусові, в більшості своїй контролювалися і управлялися партією та державою.

Зовнішня міграція була обмежена та чітко регламентована. Більшість тих, хто відбував за кордон, робили це за дорученням держави: виконували дипломатичні та зовнішньоторговельні місії, служили в збройних силах, працювали інженерами, висококваліфікованими працівниками на будівлях та експлуатації підприємств чи споруд в країнах соцтабору та інших держав. Незначна кількість людей від'їжджала за кордон в організованих туристичних групах.

Іммігрантів в країну приїжджала вкрай обмежена кількість. Це студенти, політемігранти, туристи, дипломатичні представники інших держав.

Швидке збільшення міграційних процесів розпочалося із середини 80-х та на початку 90-х років, в результаті лібералізації державної політики. Лібералізація правил перетину кордону, домовленість із певними країнами соцтабору про безвізовий в'їзд неабияк вплинула на рухомість населення. Туристичні та приватні поїздки, закордонні відрядження підприємців, творчих колективів, державних службовців мали майже масовий характер. У цей час також різко виросла кількість людей, яка перетинала кордон з метою отримання постійного місця проживання в країнах далекого зарубіжжя.

Паралельно із посиленням еміграційних процесів значно посилилися в цей час імміграційні потоки. основними із них були:

- повернення сімей та окремих осіб, депортованих із України за етнічними ознаками внаслідок сталінських репресій.
- повернення у зв'язку з виводом військ із Німеччини, Польщі, Угорщини, Куби та інших країн військовослужбовців та членів їх сімей;
- повернення більшості вихідців із України, що до цього проживали в інших союзних республіках;
- приїзд ділових людей іноземних держав, а також туристів з цих країн.
- після розпаду СРСР та проголошення на його теренах незалежних держав, міжреспубліканські переміщення населення автоматично перетворилися у зовнішньо-міграційні.

З проголошенням незалежності, Україна задекларувала свій курс на побудову відкритого, демократичного суспільства. Набуття незалеж-

ності України дало не лише величезний поштовх щодо руху працездатного населення, але й якісно змінило зміст міграційних процесів. Відтепер на теренах супердержави, де до цього в основному панувало міграційне затишшя, мільйони людей покидали свою роботу та житло і відправлялися на пошуки кращого життя чи заробітку.

Основною причиною активізації міграційних процесів в Україні є утворення кордонів між державами, що утворилися на пострадянському просторі, та пов'язаних з ними митних кордонів. Це призвело до різкого зниження господарських та економічних відносин, інформаційного і культурного обміну, занедбаного транспортного сполучення та інших негативних показників наштовхнуло багатьох людей, у минулому громадян єдиної держави, до прийняття рішення про необхідність возз'єднання родин на своїй історичній або етнічній батьківщині.

Україна опинилася втягнутою у світовий міграційний процес: по-перше, через те, що як територія вона являє собою таку, через яку проходять міграційні потоки, по-друге, як країна, яка підживлює ці потоки. В останнє десятиріччя міграційні потоки у всьому світі набули інтенсивного характеру. На даному етапі ринкових відносин рухомість працездатного населення є основною і найважливішою особливістю сучасних міжнародних економічних взаємозв'язків. На сьогоднішній день сформувалися такі напрямки міжнародної міграції робочої сили, як для України, так і для світу в цілому:

- міграція з країн, що розвиваються, до промислово розвинутих країн;
- міграція в межах промислово розвинутих країн;
- міграція робочої сили між країнами, що розвиваються;
- міграція наукових працівників та кваліфікованих фахівців з промислово розвинутих країн до країн, що розвиваються;
- міграція з колишніх соціалістичних країн до розвинутих країн;
- міграція робочої сили в межах колишнього СРСР.

Процес імпорту-експорту робочої сили на будь-якому етапі ММРС має свої позитивні і негативні соціально-економічні наслідки (см. табл.)

Можливі соціально-економічні наслідки міжнародної міграції робочої сили:

	Позитивні	Негативні
Україна- експортер робочої сили	<ol style="list-style-type: none"> 1. Послаблення напруги на внутрішньому ринку праці. 2. Економія державних коштів на соціальні заходи, щодо підтримки безробітних. 3. Здобуття робітником нової кваліфікації, вивчення мови і накопичення міжнародного досвіду. 4. Збільшення рівня доходу, у тому числі, в іноземній валюті за рахунок переказів іммігрантів. 5. Полегшення структурної й технологічної перебудови виробництва. 6. Скорочення дефіциту платіжного балансу. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зростання інфляції. 2. Втрата динамічної молоді робочої сили. 3. Посилення залежності від іноземного попиту не тільки на товари, а й на робочу силу. 4. Переорієнтація капіталовкладень із освоєння виробничих ресурсів на споживання. 5. Погіршення стану здоров'я заробітчан, дискримінація мігрантів, розпад сімей. 6. Зменшення обсягу виробництва і недоотримання податків.

Країна- імпортер робочої сили	<ol style="list-style-type: none"> 1. Погіршення ситуації на внутрішньому ринку робочої сили. 2. Збільшення витрат на отримання безробітних іноземців і їх сімей. 3. Відплив фінансових і валютних коштів через несплати податків; придбання іноземної валюти і переказу її додому. 4. Порушення культурних традицій. 5. Збільшення міжнаціональних і міжконфесійних протиріч, расизму, шовінізму та ксенофобії.
-------------------------------	---

Інтереси країн – експортерів та імпортерів робочої сили тісно переплетені у багатьох аспектах. Важливою особливістю є те, що регулювання міжнародної міграції робочої сили здійснюється, принаймні, не менш ніж між двома суб'єктами, які впливають на різні стадії переміщення робочої сили і не рідко переслідують протилежні або не співпадаючі інтереси.

Висновки і пропозиції. Міжнародні трудові міграції завжди відігравали та будуть відігравати значну роль у суспільному розвитку упродовж усієї історії людства. Запропоновані історичні етапи міграції робочої сили, охарактеризовані позитивні та негативні наслідки міграційних процесів дозволяють проводити подальші дослідження в контексті виявлення мотиваційних аспектів трудової міграції у глобальній економіці.

Список літератури:

1. Блер Рубл. Капітал розмаїтості: транснаціональні мігранти в Монреалі, Вашингтоні та Києві. – К., 2007. – 335 с.
2. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера /Під ред. Р.Дяківа. – К.: «Міжнародна економічна фундація», 2000. – 656 с.
3. Козак Ю.Г., Логвінова Н.С., Осипов В.М. Міжнародна економіка: Навч. посібник. Видання 2-ге перероб та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 1118 с.
4. Міграція населення України у 2004 р. Київ, 2005 р. / Державний комітет статистики. – Київ, 2005.
5. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія. – Київ: Видавничий центр «Академія». – Т. 1, 2000. – 863 с.
6. McCallun B. International Monetary Economics. – N.Y.; Oxford: The Oxford University Press, 1996.
7. Румянцев А.П. Міжнародна економіка // К.: Знання-Прес, 2003. – С. 147.

Дембицкая А. В.

Тернопольский национальный экономический университет

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ МИГРАЦИИ РАБОЧЕЙ СИЛЫ

Резюме

В статье дается исторический обзор миграционных процессов в мире и Украине. Исследованы основные этапы международной миграции рабочей силы, для дальнейших исследований мотивационных аспектов миграции рабочей силы в глобальной экономике. Определены негативные и позитивные стороны международной миграции: как для стран, экспортирующих рабочую силу, так и для стран, ее импортируют
Ключевые слова: международная миграция рабочей силы, перемещения населения, миграционные процессы, иммиграция, эмиграция, мировая экономика.

Dembitska A. V.

Ternopil National Economic University

MILESTONES INTERNATIONAL LABOR MIGRATION

Summary

The article provides a historical overview of migration in the world and Ukraine. Investigated the main stages of international migration of labor, for further research motivational aspects of labor migration in the global economy. Defined negative and positive aspects of international migration: for countries that export labor, and for countries that import it

Key words: international migration of labor, population displacement, migration, immigration, emigration, the world economy.